

**XIX. YÜZYIL SONLARI-XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
FRENGİ İLE MÜCADELE KAPSAMINDA YAPILAN YASAL DÜZENLEMELER**

Necati ÇAVDAR*-Erol KARCI**

Öz

İnsanlık tarihinin en eski hastalıklarından birisi olan ve Amerika'dan Avrupa'ya taşındığı düşünülen frengi, tıp literatüründe sifilis (syphilis) olarak bilinmektedir. En fazla frengi yaralarına temas ve cinsel yolla bulaşan bu hastalık Osmanlı hekimleri tarafından "frenk uyuzu", "daül'efrenc" veya "maraz-ı efrenci" şeklinde tanımlanmıştır. Arşiv belgelerinde ise "frengi marazı", "illet-i frengi" veya "illet-i efrenciyye" olarak belirtilmiştir. Osmanlı coğrafyasındaki ilk ciddi frengi salgınları XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Rus Savaşları sonrasında ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Rus Savaşları neticesinde işgal edilen bölge halkları, göçmenler ve askerler frenginin tüm Osmanlı coğrafyasına yayılmasına neden olmuşlardır. Yaşanan bu göç trafiği neticesinde başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarının değişik bölgelerinde fuhuş yaygınlaşmıştır. Bu durum ise ölü doğumlara ve sakatlıklara neden olan kalıtsal frenginin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle fuhşun hükümet denetimi altında yapılmasını sağlamak için ilk defa Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'da genelevler açılmıştır. Bu yıllarda Anadolu'da ve ülkenin diğer bölgelerinde ise genelevler açılması halkın olumsuz tepkisi nedeniyle mümkün olmadığı için hukuki ve polisiye önlemlerin artırılması yoluna gidilmiştir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve XX. yüzyıl başlarında yapılan ve detayları hakkında bilgi vereceğimiz yasal düzenlemeler de hükümetin halkını bu öldürücü hastalığın pençesinden kurtararak gelecek nesilleri koruma çabalarının birer ürünüdür.

Anahtar Kelimeler: Frengi, Osmanlı Devleti, Nizamname, XIX. Yüzyıl.

**THE STRUGGLE WITH THE SYPHILIS DONE IN THE SCOPE OF THE LEGAL
REGULATIONS IN THE OTTOMAN STATE IN THE END OF THE 19TH
CENTURY AND EARLY OF THE 20TH CENTURY**

Abstract

The lues which is one of history's oldest diseases and thought to be brought to Europe from the Americas is known as syphilis in the medical literature. This disease mostly transmitted through sexual intercourse or contact with syphilis wounds was defined by the Ottoman physicians as "French scabies", "European Disease" or "European scabies". The archive documents define it as "French disease", "lues disease" or "European illness". The first serious syphilis outbreak in the Ottoman geography emerged after the Ottoman-Russian Wars in the 19th century. The people, immigrants and soldiers in the regions invaded as a result of the

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat, ncavdar19@gmail.com

** Arş. Gör., Kars Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars, ekarci06@gmail.com

Ottoman-Russian Wars in the 19th century caused the syphilis to spread to all across the Ottoman geography. As a result of the immigration, prostitution started to spread to various parts of the Ottoman lands, especially İstanbul. This led to the spread of genetic syphilis causing stillbirths and disabilities. For this reason, in order to carry out prostitution under the state control, the first brothels opened in İstanbul in the aftermath of the Crimean War. As it was impossible to open brothels in Anatolia and other regions due to the negative public reaction, legal and security measures were beefed up. The legal regulations carried out in the last quarter of 19th century and early 20th century and the details of which will be explained are outcomes of the state efforts to save its people from this lethal disease and protect the future generations.

Key Words: Syphilis, Ottoman Empire, Regulations, 19th century.

GİRİŞ

Sifilis olarak da bilinen frengi, vücudun çeşitli dokularında yapı ve işlev bozukluklarına yol açan bulaşıcı bir hastalıktır. Genellikle cinsel yolla bulaşan zührevi bir hastalık olarak bilinen frengi, hastalıklı annelerin çocuklarına da bulaşabileceği gibi ekonomik ve toplumsal koşulların elverişli olmadığı bazı bölgelerde yerleşik olarak da görülebilmektedir (Ana Britannica, C. 9: 147). Frengi yaralarına doğrudan temas ve ağızda frengi yaraları bulunan bir kimsenin yiyip içtiği kapların temizlenmeden ağza götürülmesiyle de bulaşabilen hastalık, frengili sütinelerin sağlam çocukları veya sağlam sütinelerinin frengili çocukları emzirmesi yoluyla da bulaşabilmektedir. Hastalığa yakalanma açısından ırk ve yaşın etkisi bilinmemektedir (Hot, 2001: 73). Frengili bir yara ile temasta bulunan kişide 15-20 gün sonra ilk frengi mikrobu nereye girmiş ise o bölgede yara oluşur. Başlangıçta küçük bir sivilce olan bu yara zamanla büyüyerek üzerinde bulunan kabuk düşer, yara mor-kırmızı bir renk alır. Yara dört-beş haftada kapansa da bu süre içerisinde mikroplar bütün vücudu istila etmeye başlar (Sıhhiye Nezareti, 1334: 3; Ana Britannica, C.9: 147-148). İnsanlık tarihinde ilk defa ne zaman görüldüğü bilinmemekle birlikte (Ana Britannica, C.9: 147) frenginin eski zamanlardan beri doğu yarım kürede var olduğu genel kabul görmüştür. Hastalığın Amerika'dan Avrupa'ya geldiği (Hot, 2001: 72) de bu cümledendir. Andrew Nikiforuk, frenginin Avrupa'ya ilk defa 1493 yılında Kristof Kolomb ve denizcileri tarafından Espanola Adası'ndan veya Haiti'den getirilmiş olup hastalığın ilk büyük salgınını 1493'te İspanya'nın Barselona şehrinde yaptığını (Nikiforuk, 2001: 122-123; Behçet, 1937: 249) iddia etmektedir. Bazı araştırmacılar ise Hintçe yazılmış vakamelerde, Çinlilere ait çeşitli risalelerde, Roma eserlerinde ve mukaddes kitaplarda frenginin daha eski dönemlerde de var olduğuna dair deliller bulunduğunu ileri sürmektedir (Karakoç, 1324: 6). 1497'de İsviçre, Fransa ve Almanya'da, 1499'da ise Macaristan ve Rusya'da görülen frengi, Portekizli gemiciler vasıtasıyla başka ülkelere de yayılmıştır (Hot, 2001: 72-73).

XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısını da ciddi anlamda etkileyen bu hastalığın yayılmasını önleme ve tedavisi konusunda Osmanlı Hükûmetlerinin hem tıbbî hem de idarî anlamda ne tür tedbirler aldığını tespit etmek makalemizin konusunu, XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başları ise konumuzun sınırlarını teşkil etmektedir. Bir anlamda hükûmet politikaları incelenmiş olduğundan, çalışmamızın ana kaynaklarını *Osmanlı arşiv belgeleri*, Osmanlı Devleti'nin kanunlar külliyatı diyebileceğimiz *Düstur*, Osmanlı resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekayi* ve yayımlanmış olan nizamname ve talimatnamelerin eski harfli basım nüshaları oluşturacaktır. Bunlara destek olmak üzere çok sayıda telif eserde yazımızın diğer başvuru kaynaklarını teşkil etmektedir.

II. Meşrutiyet Dönemine Kadar Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadeleye Genel Bakış

Kolayca ve süratle yayılarak kalıtsal tahriplere yol açıp sonraki nesillerin sakatlanmasına ortam hazırlayan frenginin (Kâhya, 1989: 1292). Osmanlı topraklarında ilk defa ne zaman görüldüğüne ve hangi yollardan geldiğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır (Özekmekçi, 2012: 85). Genel kanıya göre, hastalık İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudi kadınlar vasıtasıyla önce Fas coğrafyasına sirayet etmiş buradan da doğu limanlarına yayılmıştır (Hot, 2001: 73; Özekmekçi, 2012: 85; Behçet, 1937: 256). Osmanlıda gerek Avrupa ile olan ilişkilerin sınırlılığı gerekse fuhşun büyük bir suç olarak görülmesi nedeniyle XIX. yüzyıla kadar frengi vakasına nadiren rastlanmış olup hastalığın epidemi(salgın) halini almadığı bilinmektedir (Hot, 2001: 73; Behçet, 1937: 256-257).

Osmanlı hekimlerinin *frenk uyuzu*, *daül'efrenc* veya *maraz-ı efrenci* olarak tanımladıkları frenginin (Tantay, 2007: 43.) arşiv belgelerinde *frengi marazı*, *illet-i frengi* veya *illet-i efrenciyye* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Türklerin hastalığa verdikleri genel isim olan *frengi* kelimesi, Batıya/Avrupa'ya ait olan anlamıyla Farsça *freng* kelimesinden türetilmiştir (Özekmekçi, 2012: 85)¹. Osmanlı toplumunda iki tür frengi görülmüştür. Birincisi masum frengi (Bulut, 2009:112) olup ortak kullanılan eşyalar vasıtasıyla bulaşan Latince adıyla "non-veneral (endemic treponematoses)" frengi (Şenel, 2015: 258), İkinci tür ise fuhuş yoluyla bulaşan, masum olmayan frengidir (Bulut, 2009: 112).

¹ Avrupa'da frengi hastalığını İtalyanlar "*Fransız hastalığı*", Fransızlar "*Napoliten hastalığı*", Almanlar ve İngilizler "*Fransız mikrobu*", Portekizliler ise "*Kastilya hastalığı*" olarak adlandırmışlardır. Hastalığın kaynağı olarak Polonyalılar Almanları, Ruslar ise Polonyalıları suçlamışlardır. Araplar İspanya'dan kovulmuş Yahudileri, Hintliler ise Frenkleri (Batı Avrupalılar) suçlamışlardır. İranlılar frengiye "*Türklerin hastalığı*" derken Türkler de "*Hristiyan hastalığı*" adını vermişlerdir. Çinliler hastalığın Portekizlilerden bulaştığına inanmışlardır. Japonlar ise bu konuda bazen Çinlileri bazen de Portekizlileri suçlamışlardır (Nikiforuk, 2001:125-126).

Osmanlı topraklarında ilk ciddi frengi salgınları XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Rus Savaşları neticesinde ortaya çıkmıştır (Özekmekçi, 2012: 86). 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşları neticesinde işgal edilen bölge halkları, göçmenler ve askerler frenginin tüm Osmanlı coğrafyasına sirayet etmesine neden olmuşlardır. Fuhşun artmasıyla birlikte ölü doğumlara ve sakatlıklara neden olan kalıtımsal frenginin toplumda yaygınlaşması üzerine hükümet önlemler almaya başlamıştır. Bu bağlamda ilk defa Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'da genelevler açılmıştır. Ülkenin diğer bölgelerinde ise hukuki ve polisiye önlemlerin arttırılması yoluna gidilmiştir (Temel, 2002: 169).

Osmanlı Devleti'nde frengi ile mücadelenin resmen başladığı yıl 1879'dur. Dr. Michael'in ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye üyesi Muallim Dr. Miralay Agop Handanyan'ın bu konudaki raporu frengi ile mücadelede ilk adım olmuştur. Bu raporda genelevlerdeki fahişelerin teftiş edilmesi ve sağlık kontrollerinin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Nitekim Şehremaneti ile Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye arasında yapılan yazışmalar neticesinde, Cemiyet tarafından hazırlanan talimatname Şura-yı Devlet tarafından onaylanarak 6 Şubat 1879 tarihinde Şehremanetine bildirilmiştir. Böylece *Emraz-ı Sâriye Nizamnamesi* yürürlüğe girmiştir. Yürürlüğe giren bu nizamname gereğince genelevlerdeki kadınların muayenesini yapmak ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için hekim, memur ve belediye çavuşu görevlendirilmiştir (Hot, 2001: 76). Aynı yıl *Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi* açılarak hasta kadınların tecrit ve tedavi edilmelerine başlanmıştır (Şenel, 2015: 259-260).

Özellikle XIX. yüzyıl sonlarında yaygınlığını arttıran bu hastalığa karşı alınan resmi önlemlerde de artış görülmektedir. Bu çerçevede hükümet tarafından tüm vilayetlere gönderilen emirle vilayet merkezlerinde frengi ve benzeri tenasülî hastalıkların tedavi edileceği ayrı hastanelerin inşa edilmesi ve bunun için gerekli olan tahsisatın ilgili belediyeler tarafından tedarik edilmesi istenmiştir (Beyru, 2005: 185-186). Fakat belediyelerin maddi imkânsızlıklarının yanında vilayetlerde frengi ve benzeri hastalıklar konusunda bir uzmanlaşmanın olmaması nedeniyle merkezî hükümetin bu talebi pratikte bir karşılık bulamamıştır. Mesela İzmir genelinde hüküm sürmekte olan frengiye karşı İzmir, Aydın, Manisa ve Ödemiş'te birer frengi hastanesinin kurulması Vilayet Meclisinde gündeme gelmiş ve uzun tartışmalara rağmen bir neticeye varılamamıştır (Beyru, 2005: 186-187). Aydın Vilayeti dâhilinde inşa edilmek istenilen Eşme Frengi Hastanesi'nin de gerek tesis masraflarının gerekse senelik masraflarının belediye tarafından karşılanmasının mümkün olmadığı Vilayet tarafından Dâhiliye Nezaretine 22 Mart 1906 tarihinde bildirilmiştir (BOA. BEO.: 279/209324).

XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler

İzmir Valisi Halil Rifat Paşa'nın Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 26 Ekim 1889 tarihli rapordan anlaşıldığı üzere, Vilayet Sıhhiye Müfettişliği ile İzmir Karantina Tabipliği'nin görüşleri doğrultusunda frengi ile mücadele için bir Sıhhiye Komisyonu oluşturulmuş olup komisyon tarafından 10 maddelik bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda hastalığın kaynağı olarak fuhuş, fuhşun kaynağı olarak da İzmir genelevleri gösterilmiştir. Kordon civarında mahalle aralarında ve Hacı Bey Hanı adı verilen yerde bulunan gizli fuhuşhanelerin şehir dışında kontrol altında bulunan Sakızlılar Mahallesi'ne kaldırılması ve sürekli denetlenmesi önerilmiştir. Sakızlılar Mahallesi'nde 71 genelev ve 280 fahişe bulunduğu ifade edildiği raporda genelev kadınlarının Cumartesi ve Salı olmak üzere haftada iki gün iki tabip tarafından muayene edilmeleri tavsiye edilmiştir. Bu tedbirlerin yanında; hastalar için 25 yataklı bir hastane kurulması, hastalık taşımayanların boynuna madeni bir madalyon asılması ve sahte rapor veren tabiplerin görevlerinden azledilmeleri istenmiştir (Bulut, 2009: 113).

Frengi salgını İzmir'in dışında Erzurum ve Sivas Vilayetlerinde de çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır (Bulut, 2009: 114). Erzurum'da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yayılan frengiye karşı bir Sıhhiye Komisyonu teşkil edilerek vilayet dâhilinde Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta kadın ve erkek olarak dairelere ayrılmak üzere frengi hastaneleri tesisine karar verilmiştir. Bu tedbirlerin yanı sıra İstanbul'dan doktor ve eczacılar ile seyyar ekipler ve tıbbi malzemeler gönderilmesine, hastane ve doktorların ordu başhekimî danışmanlığında bir komisyon tarafından teftiş edilmesine ve her ay hazırlanan raporların Tıbbiye-i Mülkiye'ye gönderilmesine karar verilmiştir (Şenel, 2012: 250).

Frengiyle mücadelede en etkili ve geniş çaplı girişimler Kastamonu Vilayetinde olmuştur. Çünkü XIX. yüzyıl sonlarında diğer vilayetlerin aksine Kastamonu Vilayeti genelinde hastalık salgın bir hal alarak vilayet nüfusunun büyük bir kısmına sirayet etmiştir (Şenel, 2015: 260). Kastamonu Vilayeti dâhilinde "*emraz*", "*perhiz*", "*çiçek*" ve "*kötü hastalık*" olarak isimlendirilen (İsmail Hakkı, 1317: 9) frenginin vilayete gelişinin ve yayılmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Kastamonu Vilayetinden askere alınan erlerin İstanbul'da genelevlerin yoğun olarak bulunduğu Galata semtine yakın bir mahalde konuşlandırılmaları ve fuhuş yoluyla hastalığı kapmaları frenginin Kastamonu'da yayılmasında önemli etken olmuştur. Hastalığın bölgeye sirayetinde diğer bir neden de Kastamonu Vilayetinden İstanbul'a ve Rusya'ya olan işçi göçüdür. İstanbul'a giden aşçı, fırıncı, helvacı ve kayıkçılar ailelerini yanlarında götürmediklerinden bekâr ve sefil bir hayat sürmüşlerdir. Aynı şekilde Rusya ve Romanya'ya fırıncılık için gidenler de dönüşlerinde hastalığı vilayete getirmişlerdir. Vilayet dâhilindeki kasabalarda ve köylerde yaşayan halkın bazı eşyaları ortak kullanmaları ile temizlik ve altyapı şartlarının yetersiz olması da hem frenginin hem de diğer bulaşıcı hastalıkların yayılmasını kolaylaştırmıştır (Özekmekçi, 2012: 87).

Vilayetin liman şehirleri olan Safranbolu, İnebolu ve Sinop hastalığın en çok yayıldığı yerler olmuştur (Şenel, 2012: 260; Özekmekçi, 2012: 87-88).

Resmî belgelere göre Kastamonu Vilayetinde frengi ile mücadelenin 1860'lı yıllarda başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1865, 1879 ve 1886 tarihli belgelerde, vilayette frengi ile mücadelede kullanılmak üzere tabip, eczacı ve ilaç gibi tıbbî ihtiyaçların karşılanması üzerinde durulmuştur. Hastalıkla mücadeleye ve alınan önlemlere rağmen frenginin hızla yayılmaya devam etmesi ve frengili askerlerin çoğalması askerî makamların dikkatini çekmiştir. Mesela aynı köyden gelen 35 askerinin frengili olduğunun Babıâli'ye bildirilmesi üzerine 1885 yılında Meclis-i Mahsus tarafından bir irade çıkarılmıştır. Bu irade ile Anadolu'daki bazı vilayetlerde görülen frengiye karşı alınacak önlemler Kastamonu Vilayeti örneği üzerinden açıklanmıştır. Bölgede hastalığın yaygınlaşması sonucunda 1885 yılında Safranbolu'da bir hastane kurulması gündeme gelmiş, hastane 1886 yılında *Frengi Hastanesi ve Cüzamlılar Barınağı* olarak kısmen faaliyete geçmiştir (Uğuroğlu, 2004: 1; Çavdar-Karacı, 2014: 262;). Kastamonu Vilayet Meclisi de 26 Haziran 1888 ve 10 Aralık 1888 tarihlerinde Kastamonu'da bir bulaşıcı hastalıklar hastanesi kurulmasını, Safranbolu'dakinin ise geliştirilerek tam kapasite ile çalışmasını kararlaştırmıştır. *Frengi ve Gureba Hastanesi* adıyla kurulmuş olan bu hastanede tabip, eczacı ve cerrah görevlendirilmiştir (Kâhya, 2008: 145).

Osmanlı Devleti'nde frengi ile mücadelenin sistemli bir hale gelmesi Düring Paşa'nın gelişiyle başlamıştır (Şenel, 2015: 262-263). Düring Paşa² sancakların yanı sıra kazalarda da frengi hastanelerinin kurulmasını ve mevcut hastanelerin ıslah edilmesini sağlamıştır. Ayrıca seyyar sıhhiye heyetleri vasıtasıyla vilayetin en ücra köşelerinde dahi halkın muayene ve tedavisini temin etmiştir (Şenel, 2015: 263). Düring Paşa, Osmanlı Devleti'nde bulunduğu süre içerisinde 16 tabip ve 2 eczacıdan oluşan bir ekiple Anadolu'yu at üzerinde 14 defa taramış, gittiği yerlerde hekimlere kurslar vermiştir. Onun önerisiyle Kastamonu, Bolu, Bartın, Düzce ve Cide'de yeni frengi hastaneleri yapılmasına karar verilmiştir. Düring Paşa, Anadolu'da bulunduğu süre içerisindeki gözlemlerinden yola çıkarak yaptığı değerlendirmesinde şu cümlelere yer vermiştir:

"Suriye, Fırat, Dicle havzası hariç Küçük Asya'da Osmanlı nüfusu 1844'den beri 12 milyondan 7 milyona düşmüştür. Bunun sebebi bütün Türkler için geçerli olan ağır askerî hizmetler ve diğer taraftan Syphilis(frengi) hastalığıdır. Ayrıca İstanbul'dan Düzce'ye kadar olan seyahatimde, bölgede hızlı bir nüfus düşüşünün olduğu dikkatimi çekmişti. Zira bölgede

²Ernst von Düring, 1889-1902 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman hekimdir. Tıbbiyede Deri Hastalıkları ile Deri Dersi ve Polikliniği Profesörlüğü, Haydarpaşa Askeri Hastanesi Başhekim Yardımcılığı, Ankara ve Kastamonu İlleri Genel Sağlık Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur (Çalık-Tepekaya, 2006: 212).

XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler

bulunan çok sayıdaki Türk mezarlıkları bunu teyit etmektedir. Bir muhtar bana kendi köyünün nüfus defterini gösterdi. Defterdeki kayıtlara göre 30 yıl önce 100 hanede toplam 500 insan yaşamaktaydı. Ertesi gün bu köyü ziyaret ettik. Köyde 3 hanede 7 kişinin kaldığını gördük, evde bulunan yaşlı bir adam bize şöyle dedi: Bütün halk frengi hastalığından, yani syphilisten öldü” (Çalık-Tepekaya, 2006: 212).

Anadolu’da yapmış olduğu seyahatler sonucunda Düring Paşa, Kastamonu Vilayeti ahalisinin yaklaşık yüzde 70-80’ninin frengili olduğunu, frenginin bölge nüfusunu ve bölgedeki Türk soyunu neredeyse ortadan kaldırma derecesine getirdiğini ifade etmiştir. Düring’in açıklamaları abartısına rağmen hastalığın verdiği ve verebileceği zararları göstermesi bakımından önemlidir. Düring Paşa’nın Anadolu’daki frengi salgınıyla ilgili olarak ortaya çıkarmış olduğu en önemli gerçek, hastalığın Anadolu’ya özgü endemik bir hâl aldığı ve hastalığın “masumlar frengisi” denilen, cinsel yolla değil diğer şartlar yoluyla sirayet eden, türünün daha yaygın olduğudur. Masumlar frengisinin ana kaynağı ise insanların ortak kullandıkları eşyalar, hijyen şartlarının yetersizliği ve altyapı şartlarının yetersiz olması gibi temel eksikliklerdir.

Düring Paşa, incelemelerinde hastalığın halk arasında sıkı bir açlık perhizi ve bazen de zehirlenmelere yol açan tütsülerle tedavi edildiğine şahit olmuştur. Tıbbî olmadığını düşündüğü bu tedavi şekline karşı çıkan Düring, hastalığın iyot potasyum ile tedavi edilmesi gerektiğini ifade ederek kendisi de bu şekli uygulamıştır. Düring Paşa’nın 1896 yılında yapmış olduğu ilk tarama neticesinde hazırlamış olduğu rapor, hükûmetin frengi ile mücadele teşkilatını kurmasında önemli bir dayanak olmuştur. Nitekim “Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi” 1897 yılında kurularak ilk talimatnamesi aynı yıl Düring Paşa tarafından hazırlanmıştır. 1921 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren teşkilatın temel amacı, köylerde seyyar doktorlar bulundurmak ve hastaları en basit usullerle tedavi etmek olmuştur (Şenel, 2015: 264-265). I. Dünya Harbi esnasında diğer vilayetlerin frengiyle mücadelesinde de bu teşkilatın talimatları temel ölçüt kabul edilmiştir. Bu konuda hükûmet vilayetlere şu talimatı vermiştir:

“Frengiye karşı muntıkalarını tarama suretiyle mücadele yapmak isteyen vilayetler Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi tarafından “Kastamonu Vilayetinde Tatbik Olunan Frengi Mücadelesi Teşkilatına dair neşrolunan nizamname ve talimatnameye göre bir teşkilat-ı hususiye yapabilirler. Bu teşkilat nizamname ve talimatnamesinde frenginin tarz-ı teşhisi, takibi, yeni ve eski vekayinin tarz-ı tedavisi mufassalan yazılmış olduğundan bu küçük talimatnameyi tatbik edecek memur-ini sıhhiye dahi Kastamonu Frengi Mücadelesi Teşkilat Nizamname ve Talimatnamesini okuyarak bu hususta malumat edinmelidirler. Bu küçük talimatname hüsn-i niyetle tatbik ve ciddiyetle takip edildiği halde frengi mücadelesinde hususi teşkilata hacet kalmaksızın da çok iş görebilir” (Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname, 1331: 8).

Düring Paşa, Osmanlı toplumunun frengi hastalığını önemsemediğinden, hatta frengi şankırlarını³ basit bir çıban olarak görüp hekime bile gitmediklerinden hayretle bahsetmiştir (Şenel, 2015: 264-265). İncelediğimiz arşiv belgeleri de bu durumu doğrulamaktadır. Dâhiliye Nezareti tarafından bütün vilayetlere gönderilmiş olan 21 Mart 1907 tarihli umumi bir tebligatta, taşra ahâlisinin frengiyi âdi(sıradan) bir hastalık, ehemmiyetsiz bir çıban olarak gördükleri belirtilmektedir (BOA. DH. MKT.: 1154/59). Hastalığın yüz ve burun gibi görünen yerlerde tahribat yapmadığı sürece halkın tabiplere müracaat etmedikleri ve hastalıklarını gizlediklerinden bahsedilmektedir (BOA. DH. MKT.: 2611/110). Bu nedenle köylerde bu tür şüpheli hastalık taşıyanların hükûmete ihbar edilmesi istenmiş, ihbar etmeyen muhtar ve ihtiyar heyetlerinin cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Köylülerin hastalık konusunda bilinçlendirilmesi ve zaman kaybedilmeden gerekli tedbirlerin alınması için onların anlayacakları şekilde bir yazı yazılarak vilayet gazeteleri vasıtasıyla, gazetenin bulunmadığı yerlerde ise ilan yoluyla duyurulması da hükûmetin talepleri arasında yer almıştır (BOA. DH. HMŞ.: 22/26).

II. Meşrutiyet'ten Sonra Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele

II. Meşrutiyet'ten sonra frengiyle mücadelede daha somut adımlar atılmaya başlanmış, başta frengi olmak üzere salgın hastalıklarla mücadele noktasında taşrada hastaneler kurulması ve seyyar tabipler görevlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu konuda ilk adım İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti döneminde, 13 Haziran 1910'da atılmıştır. Hükûmet, frengi hastalığı ile mücadele için "*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastanelerine ve Seyyar Heyet-i Tıbbiyeye Dâir Nizâmname*"yi (Takvim-i Vekayi, 15 Haziran 1326, nu. 568) çıkarmıştır. Kırkbeş maddelik nizamnamenin birinci bölümünde hastaneler hakkında bilgiler mevcuttur. Buna göre, hastaneler *Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye* tarafından düzenlenecek talimatname çerçevesinde idare edilecekti. Nizamnameye göre Kastamonu Vilayetinde her biri 50 yataklı olmak üzere altı hastane kurulması planlanmış olup bu hastanelerdeki yatakların en az yarısının frengi hastalarına tahsis edileceğinin kabul edilmesi yörede frenginin ne kadar yaygın olduğunu ortaya koymaktadır (Düstur, C. 2, 1330: 332; Takvim-i Vekayi, 15 Haziran 1326: nu. 568; BOA. BEO.: 3891/291781).

Nizamnamenin "*Seyyar Heyet-i Tıbbiye*" başlığını taşıyan ikinci kısmında bölgeye tayin edilecek olan seyyar tıbbî heyetler hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre Kastamonu Vilayetine bir seyyar sıhhiye müfettişi ile 24 seyyar tabip tayin edilecektir. Bunlardan sıhhiye müfettişine 3.500, tabiplere ise 2.500 kuruş maaş verilecektir. Sıhhiye müfettişi yılın altı ayını liva, kaza ve köylerde seyyar olarak

³Şankr: Cinsel yolla bulaşan bazı hastalıklarda genital bölgede enfeksiyonun ilk lezyonu olarak meydana gelen yaradır (Nikiforuk, 2001: 136).

XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler

geçirecek olup seyyar tabiplerin vazifelerini denetleyerek bu tabiplerin muayene defterlerini kontrol edecektir. Köy halkına frengi hakkında anlaşılır ifadelerle bilgi ve nasihatler de verecek olan sıhhiye müfettişleri, her üç ayda bir seyyar tabiplerin raporlarına uygun olarak istatistik hazırlayarak bu raporu Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye kurumlarına sunacaktır (Düstur, C. 2, 1330: 332-333). Yanlarına gerektiği kadar jandarma verilecek olan seyyar tabipler üçer kişilik sekiz muayene koluna ayrılacak olup bu kollarından üçü Kastamonu, üçü Bolu, biri Sinop ve biri de Çankırı Sancağında görev yapacaktır. Seyyar tabip kolları dört ay merkezde bulunacak sekiz ay ise seyyar olarak kendi mntıkaları dâhilindeki köyleri dolaşacaklardır. Her muayene koluna tabiplerin istirahatleri için içerisinde çadır, ecza çantası, karyola gibi araç gereçlerin bulunduğu bir seyyar hastane takımı verilecektir. Her tabibin yanında yoklama ve kayıt amacıyla kullanacakları iki defter bulunacaktır. Tabipler frengi hastalarının isim, şöhret, yaş ve ikamet adreslerini, hastalığa hangi yolla yakalandıklarını, hastalıklarının hangi aşamada olduğunu ve tedavi altına alınıp alınmadıklarını deftere kayıt edeceklerdir (Düstur, C. 2, 1330: 333-334).

Tabipler muayene yapacakları köye ulaştıklarında imamları ve muhtarları yanlarına çağırıp davet yoluyla veya imam ve muhtarlarla birlikte bizzat evlere giderek muayenelerini yapacaklardır. Muayene edilen her köylüye muayene edildiğini gösteren bir belge verilecektir. Bu evraklara sahip olmayanların veya evrak üzerinde sağlıklı olup olmadıkları belirtilmeyenlerin nikâhları imam ve muhtarlar tarafından kıyılmayacaktır (Düstur, C. 2, 1330: 334)⁴. Seyyar tabipler frengi hastalarının ilaçlarını ücretsiz olarak vereceklerdir. Tedaviyi kabul etmeyenler, ayakta tedavileri mümkün olmayanlar veya hastalığın şiddeti nedeniyle evlerinde kalmaları uygun görülmeyenler hemen en yakın mülkî veya askerî hastaneye nakledilecektir. Bu kapsamda öğrenciler de taramadan geçirilerek frengi belirtisine sahip olanların okula devam etmelerine müsaade edilmeyecektir. Öğretmenler ve hizmetliler de muayeneden geçirilerek içlerinde frengili oldukları tespit edilenler hastalığın bulaşma evresini atlatacaya kadar vazifeden men edileceklerdir. Seyyar tabipler merkezde buldukları süre içerisinde özellikle pazar kurulan yerlerde ve günlerde belirlenecek bir mevkide bütün hastaları muayene ve tedavi ederek özellikle frengili olanları tespit edeceklerdir (Düstur, C. 2, 1330: 335-336).

Merkezde oturan halk da köylerdeki gibi ücretsiz olarak muayene ve tedavi edilecekti. Bu kapsamda Fırıncı, bakkal, kasap, berber, aşçı, kahveci, sebze, hancı,

⁴ 6 Nisan 1912 tarihinde, Said Paşa Hükûmeti döneminde, Kastamonu Vilayeti idarecileri, evleneceklerin muayene edilmeleri uygulamasının özellikle köylülere gelip gitme zorluğu çıkardığını öne sürerek nizamnamenin bazı maddelerinin esnetilmesini istemişler ancak Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, alınan sıkı fennî tedbirler ile bölgede bir-iki sene içerisinde hastalığın tamamen ortadan kalkacağını belirterek, talep edilen değişikliğin yapılmasının mümkün olmadığını bildirmiştir (BOA. DH. İD., 63/13).

hamam hizmetlileri, hizmetçiler, sütnineler muayene olunarak içlerinden frengili olanlar geçici olarak sanattan men edileceklerdi. Berber, kahvehane ve hamam gibi hastalığın bulaşma riskinin yüksek olduğu iş yerlerinin ve buralarda kullanılan malzemelerin temizliğine dikkat edilmesi de önemle üzerinde durulan bir konuydu (Düstur, C. 2, 1330: 336). Kadınların muayenesi konusunda ise dönemin anlayışı çerçevesinde bir çözüm yoluna gidilmiş olup tabiplerin kadın hastaların sadece ağız, boyun, el ve dirseklerini muayene edebilmelerine ruhsat verilmiştir (Düstur, C. 2, 1330: 337).

Frenginin uzun bir tedavi sürecini zorunlu kılması nizamnamenin kararlarına da yansımıştır. Buna göre, dört yıl süren tedavileri sonucunda tamamen iyileşmeyen şahısların evlenmelerine izin verilmeyecekti. Frenginin yayılmasında önemli bir etken olan askerler konusuna da nizamnamede ayrı bir başlık açılmıştır. Buna göre, askerler memleketlerine döndüklerinde genel ve özel muayeneye tabi tutulacak, askere alınmış olup frengi taşıdığı tespit edilen erler ise tecrit edilip hastanelerde tedavi edildikten sonra istihdam edileceklerdi (Düstur, C. 2, 1330: 337-338).

Nizamnamenin içeriği ile ilgili buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti frenginin yaygın bir şekilde görüldüğü Kastamonu Vilayetini bugünkü anlayışla pilot bir bölge olarak seçmiş ve bu hastalığa karşı tatbik etmek istediği mücadele yöntemini burada hayata geçirmiştir. Bu nizamnamenin uygulanmasından olumlu sonuçlar alınacağına inanan İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti, 29 Haziran 1910 tarihinde “*Frengi Hastalığının Men-i Sirâyeti Zımında Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkîli Hakkında Madde-i Nizamiye*” isimli tek maddelik yeni bir yasal düzenleme yapmıştır. Hükûmet bu düzenleme ile Kastamonu Vilayetinde frengiye karşı hazırlanan nizamnameye uygun olarak, Hüdavendigâr, Manastır, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Sivas, Yanya, Hitta-ı Irakiye (Basra, Bağdat ve Musul) vilayetlerinde de tedbir alma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye İdaresince adı geçen yerlerde üçer veya dörder tabip ile birer eczacıdan oluşan birer seyyar sıhhiye heyeti oluşturulmasına karar verilmiş (Düstur, C. 2, 1330: 584; Takvim-i Vekayi, 19 Haziran 1326: nu. 571; BOA. DH. İD.: 53/34) ancak bunun için gerekli olan meblağın bütçeye konulup tasdik edilmemesi nedeniyle bu madde uygulamaya konulamamıştır. Daha sonra bu meblağ 1911 mali yılı bütçesine konulmasına rağmen bir süre sonra Maliye Nezaretî'nin kararı ile bütçeden çıkarılmıştır. Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye İdaresi, vilayetlere gönderilecek seyyar sıhhiye heyetlerinin tahsisatı için gerekli olan aylık 96.000, yıllık 1.152.000 kuruşun Meclis-i Mebusan tarafından 1911 yılı bütçesine eklenmesini talep etmiş (BOA. DH. İD.: 53/34) fakat bu noktadaki maddi sıkıntı 1912 yılında Kamil Paşa Hükûmeti dönemine kadar devam etmiştir (BOA. BEO.: 4145/310851).

XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler

Frengiyle mücadele için 13 Haziran 1910'da çıkarılan "*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastanelerine ve Seyyar Heyet-i Tibbiyeye Dâir Nizâm-nâme*"de kurulması planlanan hastanelerin görevleri ve çalışma sistemini düzenleyen "*Memleket Hastaneleri'nin Suret-i İdare ve Vezâifine Dair Talimatname*" 1912 yılında yayınlanmıştır. Bu talimatname iki bölüm ve otuz üç maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm "*Memleket Hastaneleri ve Vezâif-i Tibbiye*" başlığını taşımaktadır. Buna göre Kastamonu Vilayetinde kurulacak olan altı Memleket Hastanesi'nin her biri şimdilik elli yataklı olacak, bu yatakların yarısı frengi hastalarına tahsis edilecek, hastanelerdeki yatak sayısının artırılması halinde frengi hastalarına ayrılan yatak sayısı da arttırılacaktı (*Memleket Hastanelerine Dair Talimatname*, 1328: 3).

Bu hastanelerde görevli sıhhiye heyetleri; 1.500 kuruş maaşlı ve frengi hastalığı hakkında bilgi sahibi bir hastane tabibinden, 1.500 kuruş maaşlı bir operatörden, 600 kuruş maaşlı bir eczacıdan, 250 kuruş maaşlı bir eczacı çırağından ve uygun bir ücretle haftada iki gün çalışacak olan belediye ebesinden oluşacaktı. Belediye tabibi ile mahalli tabiplerden iki kişi de hastaneye fahri olarak hizmet edeceklerdi. Hastanenin standart koşulları ile frengi koşullarının hademeleri ve eşyaları birbirinden tamamen ayrı olacak, diğer hastalara karşı gösterilen gönül okşayıcı davranış tarzı frengi hastalarına da gösterilerek herhangi bir aşağılayıcı davranıştan kaçınılacaktı. Hastane tabiplerinin hastaların her zaman yardımına koşmak ve müdahalede bulunmak maksadıyla hastaneye yakın yerlerde ikamet etmeleri kararlaştırılmıştır (*Memleket Hastanelerine Dair Talimatname*, 1328: 4; Ergin, C. 6, 1995: 3130).

Talimatnamenin "*Umur-ı Dâhiliye*" başlığına göre, hastanenin idaresi bir müdür ile maiyetinde bulunacak memurlar ve hademeler vasıtasıyla yürütülecekti. Hastanelerin teftişi de talimatnamede karara bağlanan bir başka husus idi. Buna göre; vilayet merkezlerinde valiler, sancaklarda mutasarrıflar ve kazalarda kaymakamların başkanlığında bir teftiş heyeti ile tıbbi işlere nezaret etmek için merkezde sıhhiye müfettişinin, sancak ve kazalarda ise belediye tabiplerinin başkanlıklarında bir sıhhiye heyetinin bulunması karara bağlanmıştır. Vilayet teftiş heyetinde merkez kumandanı, redif miralay ve askeri tabip de yer alacaktır. Mülkiyeden defterdar, mektupçu, Meclis-i İdare başkâtibi ve belediye reisi, Adliyeden istinaf ceza reisi, istinaf müdde-i umumisi ve eşraftan çeşitli milletlere mensup dört kişi olmak üzere heyette on beş üye bulunacaktı. Bu heyet sancaklar ile kazalarda mutasarrıf ve kaymakamların riyasetinde yine aynı kişilerden oluşacaktı (*Memleket Hastanelerine Dair Talimatname*, 1328: 4-5; Ergin, C. 6, 1995: 3133131).

Teftiş heyeti, merkezde valinin, liva ve kazalarda ise mutasarrıf ve kaymakamların başkanlığında her yıl Mart ayında ve ihtiyaç halinde de sene içerisinde birkaç kere toplanacaktı. Bu heyetin asli vazifesi önceki yılın genel masrafları ile gelecek yılın bütçesini incelemek ve onaylamaktır. Hastane memleket namına tesis edilmiş bir hayır kurumu olduğu için teftiş ve idare heyetlerinin teşkil edilmesinde cins

ve mezhep ayrımı gözetmeksizin gerektiğinde diğer din ve mezheplere mensup din adamları da yönetime davet edilebilecekti. Bunu yanında yine cins ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin bütün zenginlerin hastanelere bağışta bulunmaları teşvik edilecekti (Memleket Hastanelerine Dair Talimatname, 1328: 6-7; Ergin, C. 6, 1995: 3132).

Sıhhiye heyeti; merkezde sıhhiye müfettişinin başkanlığında, hastane tabibi ve mahallî tabiplerden iki kişi ile operatör ve eczacıdan, Sancak ve kazalarda ise belediye tabiplerinin başkanlığında hastane tabibi, mülki iki tabip ile operatör ve eczacıdan teşkil edilecekti. Sıhhiye heyeti, talimatnamede gösterilen vakitlerde her gün hastanede vizite vermek mecburiyetinde olup özellikle hastane tabibi ile operatör geceleri hastaneye gitmek ve ihtiyaç görüldüğünde gece dahi hastanede kalmak mecburiyetindeydiler (Memleket Hastanelerine Dair Talimatname, 1328: 14-15; Ergin, C. 6, 1995: 3136-3137).

Hastanenin mali işlerinin idaresi, merkezde sıhhiye müfettişi ve mahallî tabiplerden müteşekkil bir idare heyeti tarafından yürütülecek olup halktan güvenilir birkaç kişi de bu heyete dâhil edilecekti. Liva ve kazalarda ise yine halktan mahallî hükümet tarafından onaylanacak birkaç kişi ile belediye tabiplerinden ve iki mahallî tabipten oluşan bir idare heyeti kurulacaktı. İdare heyeti hastanenin bütün işlerine bakmakla beraber bütçe ve kararlar dâhilinde harcama yapmaya izinli daimi bir heyet niteliğini haiz olacaktı (Memleket Hastanelerine Dair Talimatname, 1328: 5; Ergin, C. 6, 1995: 3136-3131). Hastanenin idare heyeti, görevli ve fahri tabipler, operatör, eczacı, müdür, kâtip, vekil-i harç ve hastanenin diğer bütün memur ve hademelerinin toplu olarak veya münferiden ceza gerektiren bir hareketlerinin meydana gelmesi durumunda yargılanmaları ait oldukları mahkemelerde yapılacaktır (Memleket Hastanelerine Dair Talimatname, 1328: 16; Ergin, C. 6, 1995: 3136-3137).

Osmanlı Devleti'nde frengi ile mücadelede I. Dünya Harbi esnasında da devam edilmiştir. *"Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi"* (Düstur, C. 7, 1336: 627-628; BOA. MV.: 240/51) bu kapsamda atılmış önemli bir adımdır. 1914 yılında Said Halim Paşa Hükümeti tarafından frenginin yayılmasını önleme maksadıyla hazırlanan bir talimatname önce Sıhhiye Mecmuasında (Sıhhiye Mecmuası, 1330: 309-314) yayınlanmış daha sonra, 14 Haziran 1915 tarihinde, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından ayrıca neşredilmiştir. Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi'ne göre, Kastamonu Vilayetinde ve Bolu Sancağında frengi mücadelesinde görevli sıhhiye teşkilatı, bir genel müfettişin idaresinde bulunmak üzere, 11 hastane, 25 seyyar tabip ve 25 küçük sıhhiye memurundan müteşekkil iki sınıfa ayrılacaktı. Hastaneler de iki kısımdan oluşacak olup bunların birinci kısmını zühreviye ve dâhiliye, ikinci kısmını ise cerrahiye bölümü oluşturacaktı. İkinci kısım hastaneler ise sadece zührevî ve dâhilî hastalıklara mahsus olacaktı. Umumî müfettiş en fazla 4.000, birinci kısım hastane

XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler

baştabipleri en fazla 2.500'er ve hastane operatörleri en fazla ikişer bin kuruş maaş alabileceklerdi. Yine bu düzenleme ile seyyar tabiplerin 2.500'er, küçük sıhhiye memurlarının ise 1000'er kuruş maaş alması kararlaştırılmıştır. Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı ahalisinden olup da her nerede bulunurlarsa bulunsunlar evlenmek isteyen kadın ve erkekler sıhhat belgelerini ibraz etmek zorunda olacaklardı. Bu belgeye sahip olmayanlar seyyar tabiplere veya herhangi bir tabibe muayene olarak bir yıl süreyle geçerli olacak sağlık raporunu alıp ilgili yere ibraz edecekler, bu raporu ibraz etmeyenlerin nikâhları kıyılmayacaktı (Düstur, C. 7, 1336: 628; BOA. MV.: 240/51).

Nizamnamenin başlangıcında, Hıfzıssıhha şubesi tarafından yapılan araştırmalar sonucunda Osmanlı topraklarının her tarafında frengi illetinin yaygın olduğu ve günden güne de arttığı ifade edilmiştir. Emraz-ı Sâriye Nizamnamesinin 64. maddesine uygun olarak hazırlanan talimatnameye göre Meclis-i Âli-i Sıhhi tarafından Osmanlı topraklarının her tarafı frengi muntıkası olarak kabul edilerek frenginin ihbar, muayene ve tedavisinin her yerde mecburi tutulmasına karar verilmiştir. Hıfzıssıhha şubesi tarafından İdare-i Vilâyât Kanunu'na uygun olarak hazırlanan bu talimatname frengi ile mücadele maksadıyla vilayetlere gönderilmiştir (Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname, 1331: 1).

Talimatnameye göre, bütün resmi ve gayri resmî tabipler ile küçük sıhhiye memurları, ebeler ve dişçiler, mahalle ve köylerde imam, papaz ve muhtarlar karşılaştıkları frengi hastalarını, isim, şöret ve ikamet adresleriyle birlikte vakit kaybetmeksizin seyyar tabiplere, seyyar tabiplerin bulunmadığı yerlerde ise hükûmet veya belediye tabiplerine bildirmekle mükellef tutulmuşlardır. Frengili olduğu haber verilen şahısları jandarma kumandanları ve hükûmet görevlileri vakit kaybetmeksizin resmî tabiplere bildireceklerdi. Gerek doğrudan doğruya tabipler tarafından gerekse muhbirler tarafından frengili olduğu haber verilen kişiler seyyar tabipler ile hükûmet veya belediye tabipleri tarafından vakit kaybedilmeden muayene edilecekler, frengiye yakalanmış oldukları tespit edilenler tabibin özel defterine kayıt edileceği gibi vilayetin sıhhiye müdürüne de bildirilerek kayıt altına alınacaktı (Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname, 1331: 2).

Frengi hastaları hastalığın ilk altı ayında düzenli bir tedavi görmeleri için zorla hastaneye sevk olunacaklar, evinde özel olarak tedavi görmek isteyenler ise tabiplerini hükûmete bildireceklerdi. Hastalığın ilk senesini bitirmiş olan müzmin frengi hastaları, hastalığa ait açık bir belirti gösterirlerse hastane veya hükûmet dairelerinde tahsis olunacak tabip muayene odalarına gelerek ayakta tedavi edileceklerdi. Frengi hastalarının tedavilerinde dört yıl geçmeden ve son bir yıl içerisinde gözle görülür bir araz çıkarmadığı anlaşılardan tedavi sonlandırılmayacaktı. Tedavisinin sona ermesini isteyen frengi hastaları kendilerinden istenilen şartlarda bulduklarını ispat ve sağlık raporlarını göstermek zorunda olup bu belgeyi göstermeyen kayıtlı frengi

hastalarının din adamları tarafından nikâhları kıyılmayacaktı (Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname, 1331: 1-3). Tabipler tarafından frengili olduğu kaydedilen hastalar haftada bir kere, gözle görülür bir hastalık izleri yok ise ayda bir kere muayeneden geçeceklerdir. Müzmin frengi hastalarına resmi tabipler tarafından birer defter verilecek, tedavi ve muayeneye ait gözlemler bu deftere kayıt edilecekti. Frengi hastaları resmi sağlık memurları tarafından her istenildiğinde bu defteri göstermekle yükümlü olacaklardı (Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname, 1331: 4).

Fahişelik yapan kadınlar zabıta tarafından sıkıca teftiş olunarak deftere kayıt edilecek ve bunların ellerine de birer defter verilerek haftada bir ve mümkün ise iki kere seyyar tabipler, resmi tabipler veya belediye tabipleri tarafından muayene edileceklerdi. Bunlardan hastalığa yeni yakalanmış olanlar hastaneye zorla götürülecek ve dört buçuk ay sıkı bir tedaviye tabi tutulacaklardı. Tedavi sonunda hastaneden çıkanların ve müzmin frengi hastalarının resmi tabipler tarafından ayakta tedavilerine devam edilecekti (Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname, 1331: 6).

Nizamnamenin 8. maddesi frengi illetine yeni mübtelâ olanlara hekimler tarafından tatbik olunacak tedavi yöntemleri ve hastalığın tedavisinde kullanılacak ilaçları konu almaktadır. Buna göre, frengi teşhis olunur olunmaz zaman kaybetmeden tedaviye başlanması ve hastanın tahammülü derecesinde ve mümkün olduğu kadar şiddetli surette tedavi uygulanması gerektiği ifade edilmiştir. Tedavinin ya merhem tedavisi veya cıva şırınga etmek⁵ şeklinde olması istenmiştir. Merhem tedavisi hastanın tahammülüne göre, günlük 2-3-6-8 gram sade cıva merheminin altı gün sürülmesi şeklinde olacaktır. Hasta bir gün hamama gönderilip istirahat verildikten sonra bu şekilde hastanın yaşına ve tahammülüne göre bir buçuk ila iki ay tedavi devam edecektir. Cıva merheminin hastaya tatbik edilmesi şu şekilde olacaktır: Öncelikle tabip merhemi kendisi sürece ve gözü önünde hastanın ailesinden bir kişiye sürdürecektir. Hasta tedaviye başlamazdan evvel kollarını ve bacaklarını güzelce ve kuvvetlice kese ve sabunla temizler veya hamama giderek genel bir temizlik yapar. Hasta yakınlarından birisi bir paket içerisindeki merhemi sağ elinin parmakları üzerine bulayıp birinci günde hastanın sağ kolunun dirsek ve kılsız derisi üzerine yukarıdan aşağı sürer. Elini yukarı aşağı ve öne arkaya sıkarak yirmi dakika müddetle elinde ve hastanın kolunda hiç merhem kalmayınca kadar sürüştürür. İkinci günde aynı şekilde sol kola, üçüncü günde aynı şekilde sağ bacağın kılsız olan iç tarafına, dördüncü gün aynı şekilde sol bacağa, beşinci gün belin sağ tarafına, altıncı gün belin sol tarafına sürer. Sürerken merhemi yedirmeli ve derinin içerisine geçirmelidir.

⁵ Nizamnamenin orijinal metninde “Safsafıyyet-i zibak(cıva) milh(tuz)iyle şırınga etmek veya Salvoarsan? ve safsafıyyet-i zibak müşterek olmak suretiyle şırınga yapılacaktır” şeklinde ifade edilmektedir (Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname, 1331: 7).

XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler

Yedinci günü hasta ya umumi sıcak sulu bir hamam yapacak veya ilaç sürülen taraflarını sıcak sulu sabunla temizleyecektir. Yedinci günde ilaç sürülmez fakat ertesi günü tekrar ilaç sürülmeye başlanır. Cıva şırınga etme usulünün şu şekilde olması gerektiği ifade edilmiştir: Salvarsan? yalnız damar içine tatbik olunacaktır. Hastalık teşhis edilir edilmez yetişkinlerde ilk olarak 60-100 santigram salvarsan damardan hastaya zerk olunacaktır. Dört gün sonra yarım şırınga cıva zerk edilecek ve yine dört gün sonra aynı miktar salvarsan zerk olunup sekiz gün sonra bir santigram cıva zerk edilecektir. Bu ilk kürün sonunda sekiz gün istirahat verildikten sonra tekrar aynı şekilde tedaviye iki ay devam edilecektir. Bu tedavilerin herhangi birinden sonra hastalık belirtisi kalmazsa hastalar hastaneden çıkarılarak resmî tabiplerin kontrolleri altında bulunacaklardır(Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname, 1331: 7).

Nizamnamede üzerinde önemle durulan bir konu da tabiplerin bu tedavi esnasında uymaları gereken kurallar konusudur. Nizamnamede cıva tedavisini uygulayacak tabibin mahir ve dikkatli olması, ilaç miktarıyla diğer karışımları bizzat kendisinin hazırlaması ve kendisinin şırınga etmesi gerektiği üzerinde durularak şu uyarıda bulunulmuştur: *"Tabip karışımı ilmî şartlar altında ayarlamalı, küçük bir dikkatsizlik, lakaytlık veya maharetsizlik hemen vefiyata sebep olur. Her önüne gelen gerekli meziyeti kazanmadan salvarsan? Uyguladığından her tarafta vefiyat meydana gelmekte olup bu hususta etibbanın nazar-ı dikkati celb olunur. Resmî tabiplerin hususi bir hastanede ikmal-i malumat etmeden ve kendilerine itimat hâsil etmeden salvarsan tatbikine müsaade olunamaz"* (Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname, 1331: 8).

Talimatnamenin 9, 10 ve 11. maddeleri bu talimatnameye uygun hareket etmeyen frengi hastaları ve görevliler hakkında uygulanacak olan cezaları ihtiva etmektedir. Buna göre birinci maddede belirtildiği üzere, sorumlu oldukları ihbar vazifesini yerine getirmeyenler ile elinde sağlık raporu bulunmayan kimselerin nikâhlarını kıyan din adamları İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanunu'nun 74. maddesine göre para cezasına çarptırılacak olup bu para frengi hastanesine gelir olarak bırakılacaktır. Düzenli şekilde muayeneye gelmeyen frengi hastaları ve fahişeler ile tedaviyi kabul etmeyen ve hastaneye yatmayı kabul etmeyen yeni frengililer de söz konusu maddeye uygun olacak şekilde para cezasına çarptırılacaklardır. Tahaffuz tedbirlerinin icrası esnasında dikkatsiz davranan, vazifelerine gerekli önemi vermeyen sıhhiye memurları ve diğer görevliler kusurlarının ilkinde yarım, ikincisinde ise bir aylık maaş kesme cezasıyla cezalandırılacaklar, üçüncü defasında ise memuriyetten çıkarılacaklardır (Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname, 1331: 8).

SONUÇ

Amerika kıtasından 15. yüzyıl sonlarında Avrupa kıtasına getirilmiş olduğu kabul edilen frengi hastalığının Osmanlı Devleti'nde ilk defa ne zaman görüldüğü bilinmemektedir. Osmanlıda Avrupa ile olan ilişkilerin zayıflığı ve fuhşun büyük bir

suç olarak görülmesi nedeniyle XIX. yüzyıla kadar frengi vakası kitlesel hasarlara neden olmamıştır. Osmanlı Devleti de XIX. yüzyıldan itibaren bu hastalığın hasarlarından payına düşeni almaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde frengi ile mücadelenin 1879 yılında Dr. Michael ve Muallim Dr. Miralay Agop Handanyan'ın raporları doğrultusunda başladığı, 1889-1902 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman hekim Düring Paşa'nın çalışmaları neticesinde de sistemli bir mahiyet kazandığı kabul edilmektedir. Frengiyle mücadele konusunda 1879 tarihli Emraz-ı Sâriye Nizamnamesinin ilanı başlayan yasal düzenlemeler Osmanlı hükümetlerinin önemle üzerinde durduğu sıhhi tedbirler arasında yer almıştır. Mücadelede; frenginin yayılma şartlarını ortadan kaldırma, frengililerin tespit edilmesi ve tespit edilmiş olan frengililerin tedavi yöntemleri konusunda yasal düzenlemeler yapılmıştır. Hastalığın tedavisi için özel frengi hastanelerinin kurulması ise bu konuda atılmış en önemli adımlardan birisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve I. Dünya Harbi esnasında sınırlı şartlar altında yürütmeye çalıştığı frengi ile mücadele çabaları Cumhuriyet'in ilk yıllarında da yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu mücadeleyi bir plan çerçevesinde yapmak isteyen Cumhuriyet idaresi, 1923 yılında İstanbul'da toplanan Frengi komisyonu tarafından hazırlanan "*Frengi Tedavi Talimatnamesi*" (Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenât-ı İctimaiye Vekâleti, 1341:1) kararları çerçevesinde sıhhi çalışmalara devam etme kararı almıştır⁶.

Netice olarak, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarını kapsayan tarih sınırlamamız içerisinde Osmanlı Devleti yoğun olarak savaşlarla uğraşmıştır. Bu zor şartlar altında frengi hastalığı; savaşlar neticesinde meydana gelen göç hareketleri, uluslararası ticaret ve yurt içinde yapılan seyahat ve işçi göçleri nedeniyle Osmanlı coğrafyasında yayılmıştır. Osmanlı hükümetlerinin program gündemlerinden birisini de ciddi bir toplumsal problem olan bu hastalıkla mücadele oluşturmuştur. Hükümetler bir yandan Avrupa'dan getirdiği uzmanlar ve tıbbî malzemeler ile bu hastalığın tedavisine çalıştığı gibi diğer yandan da hastalığın yayılmasını engelleyecek şartları sağlamak için yasal düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. Devrin sıhhi ve sosyal şartları gereğince hastalık Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de tam olarak ortadan kaldırılamamıştır. Metin içerisinde belirtilen Avrupalı uzmanın da ifade ettiği gibi frengi hastalığı Osmanlı Devleti'nde ciddi bir nüfus kaybına neden

⁶Türkiye Cumhuriyeti döneminde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gürkan Tekin, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011. Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları ve sağlık kuruluşları ile ilgili bkz. Sadet Altay, Atatürk Dönemi sağlık politikalarının halka yansımada öncü kurumlar: Numune Hastaneleri (1924 - 1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler

olmuştur⁷. Bu hastalıkla mücadele Cumhuriyet devrinde de hükümetlerin başta gelen uğraş alanlarından birisi olamaya devam etmiştir.

KAYNAKLAR

A-Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)/İstanbul

BOA. BEO., 279 / 209324.

BOA. BEO., 4145/310851.

BOA. BEO., 3891/291781.

BOA. DH. HMS., 22/26.

BOA. DH. İD., 63/13

BOA. DH. İD., 53/34.

BOA. DH. MKT., 1154/59.

BOA. DH. MKT., 2611/110.

BOA. MV., 240/51.

B-Süreli Yayınlar

Düstur, Tertib-i Sani, C. 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330.

Düstur, Tertib-i Sani, C. 7, Matbaa-ı Amire, Dersaadet 1336.

Sıhhiye Mecmuası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Dersaadet Yıl 2, S. 5, 1330.

Takvim-i Vekayi, 20 Cemaziyelahir 1328/15 Haziran 1326, nu. 568.

Takvim-i Vekayi, 24 Cemaziyelahir 1328/19 Haziran 1326, nu. 571.

C- Kitap ve Makaleler

Ana Britannica, "Frengi", Genel Kültür Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul.

Behçet, Hulûsi, "Frengi Tarihi ve Geçirdiği Evreler", Üniversite Konferansları (1935-1936), C. 1, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1937.

Beyru, Rauf, 19 Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2005.

Bulut, Fatma, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: Frengi", Tarih Okulu, S. 3, İlkbahar 2009.

Çalık, Ramazan-Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2006, S. 16.

⁷ Dönemin istatistik verilerinin gerçeği ne kadar yansıttığı bilinmez fakat 1910 yılında İstanbul'da frengi hastalığından, çeşitli yaş gruplarından, toplam 25 kişinin vefat ettiği, 1911 yılında ise bu sayının 58'e yükseldiği kayıtlıdır (Şehremaneti İdare-i Sıhhiyesi, Dersaadet'in 1326 ve 1327 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328, s. 1-2).

- Çavdar, Necati-Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme", Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/4 Spring 2014, p. 255-286.
- Ergin, Osman Nuri, Mecelle-i Umur-ı Belediye, C. 6, Yay. Haz. Cengiz Özdemir, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yayınları, İstanbul 1995.
- Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilatı Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname-i Sıhhi, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbuat-ı Osmanî Şirketi, Dersaadet 1331(Eski harfli).
- Frengilere Nesayih, Sıhhiye Nezareti, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Tarafından Tertip Edilmiştir, Matbaa-ı Bahriye, İstanbul 1334(Eski harfli).
- Frengi Tedavi Talimatnamesi, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenât-ı İctimaiye Vekâleti, Hilal Matbaası, İstanbul 1341(Eski harfli).
- Hot, İnci, Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- Kâhya, Esin, "Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastanesi", IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara 1989.
- Karakoç, Avadis, Frengi Hıfzıssıhhası, Dersaadet 1324(Eski harfli).
- Memleket Hastanelerinin Suret-i İdare ve Vezâifine Dair Talimatname, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1328(Eski harfli).
- Milaslı İsmail Hakkı, Frengi İleti Hakkında Herkese Elzem Olan Malumat, Asır Matbaası, İstanbul 1317(Eski harfli).
- Nikiforuk, Andrew, Mahşerin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıkların Tarihi, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Özekmekçi, M. İnanç, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi İle Mücadele", Kadın Araştırmaları Dergisi, 2012/1, S. 10.
- Şenel, Şennur, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığı İle Mücadele", CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2015, C. 13, S. 1.
- Şehremaneti İdare-i Sıhhiyesi, Dersaâdet'in 1326 ve 1327 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki, Selanik Matbaası, Dersaâdet 1328.

**XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele
Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler**

- Tantay, Ayfer, "Milli Mücadele Yıllarında İzmir'de Etkili Olan Bulaşıcı Hastalıklar(Emraz-ı Sâriye)", ÇTTAD, VI/15, 2007/Güz.
- Temel, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele", Türkler, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Uğuroğlu, Barlas, Safranbolu Tıp Tarihi Araştırmaları, İstanbul 2004.

